

تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی رمان «سال بلوا» نوشته عباس معروفی بر اساس آراء یوری لوتمان

وحید نژادمحمد^۱

دانشیار گروه آموزشی زبان و ادبیات فرانسه دانشگاه تبریز

گلچهره مرادی باستانی^۲

دانشجوی دکتری گروه آموزشی زبان و ادبیات فرانسه دانشگاه تبریز

چکیده

این پژوهش به بررسی این مسئله می‌پردازد که چگونه رمان *سال بلوا* اثر عباس معروفی، از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی یوری لوتمان، تنش‌ها و تضادهای فرهنگی جامعه‌ی ایران در دهه‌ی جنگ جهانی دوم را بازتاب می‌دهد. پرسش اصلی این است که با به‌کارگیری نظریه‌ی لوتمان، چه مفاهیم فرهنگی و اجتماعی نهفته در رمان آشکار می‌شوند و چگونه ساختار روایی و شخصیت‌ها در انتقال این مفاهیم نقش دارند. با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی، ساختار غیرخطی داستان، صداهای روایی متعدد و نمادهای فرهنگی موجود در متن مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج نشان می‌دهد که رمان با به‌کارگیری نشانه‌ها و نمادهای فرهنگی، آشفستگی و بی‌نظمی آن دوره را منعکس می‌کند. همچنین، تجارب و مبارزات شخصیت‌ها نمادی از بحران‌های اجتماعی، تضاد بین سنت و مدرنیته و جستجوی هویت فردی در مواجهه با بحران‌های اجتماعی است. این مطالعه نشان می‌دهد که از طریق نظریه‌ی نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان، می‌توان به درک عمیق‌تری از ارتباط بین آثار ادبی و بافت فرهنگی جامعه دست یافت و نقش برجسته‌ی مفاهیم و ارزش‌های فرهنگی را در شکل‌دهی به روایت و مضامین رمان آشکار ساخت. به‌علاوه، تحلیل نمادها و نشانه‌های زبانی در داستان، نشان‌دهنده‌ی تاثیر عمیق این رمان در انتقال مفاهیم فرهنگی و اجتماعی به مخاطب است. در نهایت، این پژوهش به این نتیجه می‌رسد که رمان «سال بلوا» نه تنها بازتاب‌دهنده‌ی تاریخ و فرهنگ ایران در دوره‌ی جنگ جهانی دوم است، بلکه به عنوان یک اثر ادبی با استفاده از ابزارهای نشانه‌شناسی فرهنگی، به شکلی عمیق و جامع به بررسی و تحلیل مسائل اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد. تحلیل مضامین، شخصیت‌ها و ساختار روایت، نشان‌دهنده‌ی توانایی این رمان در ارائه‌ی تصویری نمادین از بحران‌های هویتی و فرهنگی جامعه‌ی آن دوره است.

کلیدواژه‌ها: نشانه‌شناسی، فرهنگ، لوتمان، زبان‌شناسی ساخت‌گرا، فضای نشانه‌ای^۳، *سال بلوا*

^۱ va_nejad@yahoo.fr

^۲ bgolchereh@gmail.com

^۳ semiosphère

۱. مقدمه

یوری میخائیلوویچ لوتمان^۱، در ۲۸ فوریه ۱۹۲۲ در سن پترزبورگ روسیه (در آن زمان پایتخت امپراتوری روسیه) به دنیا آمد. در طول جنگ جهانی دوم به عنوان افسر توپخانه خدمت کرد و مجروح شد. پس از جنگ در دانشگاه تارتو استونی تحصیل کرد و در آنجا مدرک فیلولوژی دریافت کرد. این نویسنده و فیلسوف شهیر روس در دوره سوسیالیسم و پس از آن، در دوران پسا شوروی فعالیت داشت. لوتمان فعالیت آکادمیک خود را در دهه ۱۹۵۰ آغاز کرد. او در سال ۱۹۶۴ مدرسه تارتو-مسکو را تأسیس کرد که به مرکز تحقیقاتی برجسته در نشانه‌شناسی و مطالعات فرهنگی تبدیل شد. در سال ۱۹۷۰ عنوان استاد دانشگاه ایالتی تارتو را به دست آورد و در آنجا ریاست گروه تئوری ادبی را بر عهده داشت. تدریس و تحقیقات او به زبان شناسی، ادبیات تطبیقی و علوم اجتماعی پرداخته بود، بنابراین به ظهور یک رشته مطالعاتی بین رشته‌ای کمک کرد. یوری لوتمان در ۲۸ اکتبر ۱۹۹۳ در تارتو، استونی درگذشت. سهم فکری او همچنان بر رشته‌های مختلف تا به امروز تأثیر می‌گذارد. یوری لوتمان در طول فعالیت حرفه‌ای خود آثار مهم بسیاری منتشر کرد. در اینجا به برخی از برجسته‌ترین آثار او اشاره می‌کنیم: نیم‌کره^۲ لوتمن به این موضوع می‌پردازد که چگونه فرهنگ‌های مختلف کدهای منحصر به فردی تولید می‌کنند که درک و تفسیر آنها از نشانه‌ها را شکل می‌دهد. لوتمان چگونگی ارجاع و تأثیر متون به یکدیگر را بررسی می‌کند و شبکه‌ای از معانی را در نیمکره ایجاد می‌کند. او معتقد است که معنا ایستا نیست بلکه در بافت فرهنگی و از طریق تعامل بین نشانه‌های مختلف تکامل می‌یابد.

از دیگر آثار او می‌توان به جهان ذهن^۳ اشاره کرد که به بررسی چگونگی درک پدیده‌های فرهنگی از طریق نشانه‌ها و نمادها می‌پردازد و بر نقش نشانه‌شناسی در تفسیر متون فرهنگی تأکید می‌کند. او با تمرکز بر مفهوم حافظه جمعی و پیامدهای آن بر هویت، بررسی می‌کند که چگونه فرهنگ‌ها دانش را حفظ و انتقال می‌دهند. تأکید این کتاب تأکید می‌کند که فرهنگ ثابت نیست، بلکه دائماً در حال تحول است و بر اساس زمینه‌های تاریخی و تعاملات اجتماعی شکل می‌گیرد. همچنین در کتاب دیگر او با عنوان فرهنگ و انفجار^۴ باری دیگر به مسئله غیرقابل پیش بینی بودن پدیده‌های فرهنگی و چگونگی تأثیر آنها بر ارتباطات و تفاهم در جوامع مختلف می‌پردازد. در نهایت در اثری

۱) Juri Lotman (۱۹۲۲-۱۹۹۱)

۲) *La Sémiosphère*, Presses universitaires de Limoges, ۱۹۹۹.

۳) *Universe of The Mind. A Semiotic Theory of Culture*, Londres, I.B. Tauris, ۱۹۹۰.

۴) *L'Explosion et la culture*, Presses universitaires de Limoges, ۲۰۰۴.

دیگر از او تحت عنوان مکتب تارتو^۱ مجموعه‌ای از آثار یوری لوتمان و بوریس اوسپنسکی است که به بررسی سیستم‌های نشانه‌ها و معنای فرهنگی می‌پردازد. این کتاب شامل متن‌های منتخب و ارائه‌شده توسط این دو نویسنده است که در زمینه‌های نشانه‌شناسی و مطالعات فرهنگی منتشر شده‌است.

لوتمان قویاً ثابت کرد که فرهنگ را می‌توان به عنوان نظامی از نشانه‌ها درک کرد که در آن هر عنصر فرهنگی (متن، زبان، هنر) در ایجاد معنای نقش ایفا می‌کند. او استدلال می‌کند که برای درک یک فرهنگ، تجزیه و تحلیل سیستم‌های نشانه‌ای آن و روابط متقابل آنها ضروری است. او اصرار داشت که آثار ادبی منزوی نیستند، بلکه در گفتگوی مداوم با سایر متون و زمینه‌های فرهنگی هستند، چیزی که او آن را مفهوم بین‌متنی می‌نامد و به این معنی که هر متن را می‌توان به عنوان پاسخ یا تفسیری بر متون دیگر درک کرد. او همچنین دریافت که خوانندگان نقش فعالی در فرآیند معنا دارند. به گفته او دریافت یک متن فراتر از یک تفسیر ساده است. خوانندگان با تجربیات و زمینه‌های فرهنگی خود، معنای جدیدی خلق می‌کنند و معنای یک اثر را غنی می‌کنند. این فیلسوف روس تأکید کرد که چگونه تضادهای درون یک فرهنگ به توسعه آن کمک می‌کند. تنش بین ایدئولوژی‌ها، سبک‌های هنری یا ارزش‌های اخلاقی می‌تواند پویایی‌هایی ایجاد کند که به تکامل فرهنگی دامن می‌زند.

او با تأکید بر اهمیت نقش نشانه‌ها و نمادها در زبان و ادبیات و ساختار فرهنگ، به بررسی عمیق‌تر معنای آن‌ها پرداخت و با ارائه مفهوم «توتالیته نشانه‌شناسی» به نحوی تلاش کرد تا تأثیر گسترده‌ای از عوامل مختلف بر نشانه‌ها در زمینه ادبیات را بررسی کند. توتالیته نشانه‌شناسی یک مفهوم ارائه شده توسط لوتمان است که به تأثیرگذاری گسترده‌تر عوامل مختلف بر نشانه‌ها و نمادها در زمینه ادبیات اشاره دارد. با توجه به نشانه‌شناسی و توتالیته نشانه‌شناسی لوتمان، در تحلیل ادبیات فارسی می‌توان به نمادها و نشانه‌ها در آثار ادبی پرداخت. این تحلیل می‌تواند به درک عمقی از معنا و مفهوم آثار، با تأکید بر تأثیرات فرهنگ، تاریخ، و شرایط اجتماعی، کمک کند. به ویژه در ادبیات فارسی، که دارای زمینه فرهنگی غنی و پرتنوعی است، این دیدگاه می‌تواند در شناخت عمیق‌تر از ابعاد مختلف آثار ادبی کمک کند. آنچه برای لوتمان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، نشانه‌شناسی فرهنگی است که در آن به دنبال تاثیر روابط و فرهنگ‌ها بر یکدیگر

---

^۱ *École de Tartu, Travaux sur les systèmes de signes, textes choisis et présentés par Y. M. Lotman et B. A. Ouspenski, traduits du russe par Anne Zouboff, Bruxelles, Complexe, ۱۹۷۶.*

می‌باشد. روابطی که حامل و حاصل تئوری نظم هستند و ماحصل آشوب. تعامل و تقابلی که معنا تولید می‌کند و تردید و احتمال بسترسازی می‌کند تا رخدادها در خلا تعریف و تبیین شوند. به عقیده لوتمان، فرهنگ حد فاصل میان انسان و حیوان بوده و هر فرهنگی بیانگر رموزی است که باید شناخته شود. بنابراین «مسئله نظم و آشوب با سایر تقابلهای مطرح در نشانه‌شناسی پیوند دارد و طرح‌کننده آن مقوله‌ها به شکل و یا زبانی دیگر می‌باشد.» (بیگزاده و همکاران، ۱۴۰۲: ۸۴) در همین راستا کتاب *سال بلو*^۱ یکی از آثار ارزشمند ادبیات فارسی است که در خلال روایت داستانی از یک خانواده ایرانی به بررسی لایه‌های عمیق فرهنگ جامعه آن زمان پرداخته و شیوه نوشتار نویسنده در جهت به تصویر کشیدن این فرهنگ از ورای نظم و آشوب توسط نمادهاست. در واقع، خصوصیت فرهنگی در راستای نظام نشانه‌ایی آن فرهنگ تعریف می‌شود. لذا می‌توان با توجه به آراء لوتمان و شیوه تفسیر او از طریق نشانه‌شناسی فرهنگی، به بررسی «سال بلو» پرداخت و از این طریق از نشانه‌های معنادار فرهنگی و چگونگی شکل‌گیری نظم و آشفتگی در بطن داستان آگاه شد.

در زمینه نشانه‌شناسی فرهنگی، نظریه یوری لوتمان، درک عمیقی از روابط پیچیده بین نشانه‌ها، نمادها و نظام‌های فرهنگی ارائه می‌کند. فعالیت لوتمان بر اهمیت نشانه‌ها و نمادهای فرهنگی در شکل‌دادن به درک ما از ادبیات و فرهنگ تأکید می‌کند. از نظر وی فرهنگ مرزی بین انسان و حیوان است و هر فرهنگی بازنمایی اسراری است که باید رمزگشایی شود. در این راستا، رمان *سال بلو* نوشته عباس معروفی لایه‌های عمیق فرهنگ ایرانی را در دهه ۱۳۵۰ نشان می‌دهد. ساختار روایی و شخصیت‌های رمان آغشته به نمادهای فرهنگی است که تنش‌ها و تضادهای اجتماعی آن زمان را منعکس می‌کند. از این‌رو، شخصیت فرهنگی داستان «عبارتست از مجموعه و ترکیب خصایصی که نقش آدمی‌را در اجتماع معلوم می‌کند [...] خصایص، عواطف، رفتار و کرداری که تحت تأثیر جامعه، طبع و خوی فرد را به وجود می‌آورد.» (اسلام، ۱۳۹۴: ۴۹۳) بنابراین این داستان از طریق استفاده از زبان، نمادها و ساختارهای فرهنگی، تابلوی از مولفه‌های نظم و آشوب از ورای معانی فرهنگی را ارائه می‌دهد که در انتظار رمزگشایی هستند. در این تحلیل، از نظریه نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان برای کشف اهمیت فرهنگی *سال بلو* و کشف معانی و ارزش‌های نهفته در روایت آن استفاده می‌کنیم و با بررسی ساختارهای زبانی و فرهنگی داستان، شیوه‌های استفاده از نشانه‌ها و نمادهای فرهنگی برای انتقال معنا و ایجاد ارتباط

^۱ عباس معروفی، ۱۳۷۴.

بین شخصیت‌ها و محیط‌شان را آشکار خواهیم کرد. در واقع، این تحلیل نشان خواهد داد که چگونه نظریه لوتمان را می‌توان در متون ادبی به کار برد تا اهمیت فرهنگی عمیق‌تر آنها آشکار شود. حال آنکه با بررسی نمادها و نشانه‌های فرهنگی که در متن گنجانده شده است، می‌توان به درک عمیق‌تری از روابط بین ادبیات، فرهنگ و جامعه دست یافت.

۲. پیشینه پژوهش

رمان ایرانی به‌عنوان یک ژانر ادبی، در طول قرن گذشته دستخوش دگرگونی‌های مهمی شده است که نشان‌دهنده تاریخ پیچیده و پرفراز و نشیب ایران است. از آثار اوایل قرن بیستم محمدعلی جمال‌زاده گرفته تا نوشته‌های معاصر هوشنگ گلشیری، ادبیات ایران با کاوش عمیق مضامینی چون هویت، فرهنگ و سیاست، تضاد طبقاتی و قومی، فساد، آداب و رسوم، تضعیف ارزش‌های انسانی و اجتماعی مشخص شده است. در این چارچوب، رمان به عنوان رسانه‌ای قدرتمند برای بیان و نمود پیچیدگی‌های فرهنگ ایرانی مطرح می‌شود. از این‌رو، نمادگرایی وجهی اساسی در ادبیات ایران به ویژه در رمان بوده و نویسندگان ایرانی پیوسته از نمادگرایی برای انتقال معانی و اشارات پیچیده استفاده کرده‌اند که اغلب از میراث فرهنگی یک سرزمین نشأت می‌گیرد. از استفاده از زبان استعاری گرفته تا ترکیب عناصر اسطوره‌ای و فولکلور، نمادگرایی به نویسندگان ایرانی اجازه می‌دهد مضامینی را که عمیقاً شخصی و عمومی هستند، بررسی کنند. در همین زمینه می‌توان به مقالات منتشر شده اشاره کرد: در مقاله بررسی جامعه‌شناختی رمان *سال بلو* (اسلام و همکاران، ۱۳۹۴) رویکردهای اصلی جامعه‌شناختی در این رمان مورد پژوهش قرار گرفته است. مطالعه مولفه‌های مدرنیسم داستانی در سه رمان عباس معروفی «سمفونی مردگان، سال بلو، تماما مخصوص» (پارسی‌فر و همکاران، ۱۴۰۱) به بررسی طبقات اجتماعی، مسائل فرهنگی و سیاسی جامعه آن دوره می‌پردازد که سه روایت مهم و متفاوت از مدرنیسم و شاخصه‌های اصلی آن در این مقاله بررسی شده و دغدغه‌های اصلی نویسندگان مورد کاوش قرار گرفته‌اند. از دیگر مقالات منتشر شده در رابطه با آثار عباس معروفی و مرتبط با نشانه‌شناسی می‌توان به تحلیل کارکردهای گفتمانی رمان «سال بلو» با رویکرد نورمن فرکلاف (تیموری و همکاران، ۱۴۰۲) اشاره کرد. در این مقاله نویسندگان به دنبال درک هرچه بیشتر و بهتر باورها و گرایش‌های فکری معروفی هستند و درصدد بررسی واژه‌ها و عبارات خاص نشان‌دهنده این باورها، دست به تحقیق زده‌اند. همچنین در مقاله تحلیل تطبیقی آشوب و نظم در رمان‌های *چاه بابل* و *واحه* غروب بر پایه الگوهای نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان (بیگزاده و همکاران، ۱۴۰۲) به

بررسی تقابل‌های دوگانه معنا پرداخته شده و با توجه به آراء لوتمان مورد پژوهش قرار گرفته است.

۳. چارچوب نظری

رمان *سال بلو* عباس معروفی داستان زندگی در جامعه‌ای متلاطم و مردسالار در ایران را روایت می‌کند که داستان‌های جنگ، عشق و خشونت در آن به هم می‌آیند. معروفی با استفاده از تکنیک جریان سیال ذهن، زندگی زنان این جامعه را به تصویر می‌کشد که فرصت کمی برای ابراز وجود دارند. نوش‌آفرین، شخصیت اصلی، با اینکه عشق عمیقی به حسینا دارد، مجبور می‌شود با مرد دیگری ازدواج کند و بدین ترتیب سرنوشت خود و دیگران از این طریق تغییر می‌کند. در ادبیات ایران، نشانه‌ها و نمادها نقش تعیین‌کننده‌ای در انتقال اندیشه‌ها و پیام‌های نویسنده دارند. این نشانه‌ها می‌تواند شامل کهن‌الگوها، مفاهیم مذهبی، اسطوره‌ای، اجتماعی و سیاسی باشد که به طور غیرمستقیم معانی عمیق تری را به خوانندگان منتقل می‌کند.

همانطور که لوتمان اشاره می‌کند، نشانه‌ها و متون فرهنگی، مانند رمان، ساختاری دوگانه دارند: یک سطح معنایی ظاهری و یک سطح پنهان حاوی معانی عمیق تر و پیچیده‌تر. به گفته وی فرهنگ سازوکارهای غیرقابل پیش بینی دارد و مدام در حال تحول است. در داستان *سال بلو* نمادها و نشانه‌ها در همه جا دیده می‌شود و رمان که داستانی پرتلاطم از جنگ، عشق و خشونت در جامعه ایرانی را روایت می‌کند، از جریان آگاهی برای ترسیم دیدگاه‌های مختلف و ایجاد چند صدایی از معانی مختلفی استفاده می‌کند. در این زمینه، شخصیت حسینا تبدیل به یک اسطوره می‌شود، فداکاری لازم برای رهایی مردم سرزمینش از جهل و ظلم. رایحه خاکی او نماد عشق به وطن است و عشق نوش‌آفرین به او نشان دهنده این عشق به ملت است. لوتمان معتقد بود که هنر و ادبیات از طریق ساختار نشانه‌شناختی خود، ارتباطات فرهنگی را شکل می‌دهند و به تبادل و تفسیر معانی کمک می‌کنند. در این رمان که وقایع تاریخ معاصر ایران را بازگو می‌کند، نمادها و نشانه‌ها نقش مهمی در انتقال مفاهیم مرتبط با هویت ملی، حقوق زنان و مبارزه با استبداد دارند.

تحلیل‌های لوتمان از ساختارهای زبانی و فرهنگی نشان می‌دهد که چگونه روابط و تعاملات فرهنگی میان شخصیت‌ها و محیط داستان از طریق نشانه‌های زبانی، واکنش‌ها و ارتباطاتشان نشان داده می‌شود. به عنوان مثال، شخصیت نوش‌آفرین که در آستانه مرگ از گذشته خود یاد می‌کند، نماد زنانی است که در جامعه سنتی ایران با محدودیت‌ها

و ممنوعیت‌هایی روبرو هستند. عشق او به حسینا و ازدواج اجباری او با دکتر معصوم نمادی از تضاد بین آرزوها و واقعیت‌های تلخ جامعه است. در نهایت میتوان گفت مرگ نوش‌آفرین نیز، مرگ آرزوها و برنامه‌هایی اوست که به امید خوش‌بختی در کنار حسینای کوزه‌گر در سر می‌پروراند و به همین جهت بار دیگر شاهد به تصویر کشیدن حجم بالایی از ناامیدی و سرافکنندگی در جامعه‌ی جوانان آن دوره هستیم.

۴. نشانه‌ها و نمادها در رمان ایرانی

سال بلوا روایتی است از زندگی در دل جامعه‌ای پرتلاطم و مردسالار ایران، که داستان‌هایی از جنگ، عشق و خشونت را در خود جای داده است. این رمان با نقد ساختارهای اجتماعی و فرهنگی آن دوره، به بررسی تأثیر نظام مردسالارانه بر سرنوشت افراد می‌پردازد. عباس معروفی، با بهره‌گیری از شیوه جریان سیال ذهن، به تصویر کشیدن زندگی زنانی می‌پردازد که در این جامعه فرصتی برای خودنمایی و خوداظهاری ندارند. تکنیک جریان سیال ذهن، امکان دسترسی به افکار درونی و احساسات پنهان شخصیت‌ها را فراهم می‌کند، که این امر بر عمق و پیچیدگی روایت می‌افزاید. نوش‌آفرین، شخصیت اصلی داستان، علی‌رغم عشق عمیقی که به حسینا دارد، مجبور به ازدواج با مرد دیگری می‌شود و این امر، سرنوشت او و دیگران را دگرگون می‌کند. این ازدواج اجباری نمادی از محدودیت‌های اجتماعی و فشارهای سنتی است که آزادی انتخاب را از زنان سلب می‌کند. این کتاب، داستان نوش‌آفرین، دختری زیبا و فرزند سرهنگ نیلوفری و عالیه خانم است که در آستانه مرگ، خاطرات خود را مرور می‌کند. بازنگری خاطرات در لحظات پایانی زندگی، نشان‌دهنده‌ی حسرت‌ها و ناکامی‌های او در دستیابی به آرزوهایش است و تأثیر سرکوب اجتماعی بر زندگی فردی را برجسته می‌کند. داستان در دوران قبل و بعد از جنگ جهانی دوم و در شهر سنگسر می‌گذرد. انتخاب این برهه‌ی تاریخی، تأثیر تحولات سیاسی و اجتماعی بر زندگی شخصیت‌ها را به تصویر می‌کشد و محیطی پرتلاطم برای توسعه‌ی روایت فراهم می‌کند. پدر نوش‌آفرین که رویای ملکه شدن او را در سر می‌پروراند، با امید به تصدی وزارت جنگ، به سنگسر می‌آید، اما با ناامیدی و مرگ، به پایان می‌رسد. این شکست پدر، بازتابی از فروپاشی آرمان‌ها و تأثیر آن بر فروپاشی ساختار خانواده است. نوش‌آفرین و مادرش، زندگی جدیدی را آغاز می‌کنند، اما عشق نوش‌آفرین به حسینا و ناپدید شدن ناگهانی او، زندگی‌شان را بار دیگر بر هم می‌زند. نوش‌آفرین به ناچار با دکتر معصوم ازدواج می‌کند و هر لحظه، این تصمیم را سرزنش می‌کند. این ازدواج نمایانگر تضاد بین خواسته‌های فردی و توقعات اجتماعی است، که به بحران هویت منجر می‌شود. بازگشت حسینا، دکتر معصوم را به جنون می‌کشاند و خشم او، سرانجام،

سرنوشت نوش‌آفرین و حسینا را به نابودی می‌کشاند. این پایان تراژیک، پیامد اجتناب‌ناپذیر سرکوب احساسات و عدم پذیرش تفاوت‌ها در جامعه را نشان می‌دهد. در ادبیات داستانی ایرانی، نشانه‌ها و نمادها، نقش مهمی در انتقال مفاهیم و پیام‌های نویسنده دارند. این نشانه‌ها می‌توانند به صورت گُهَن‌الگوها، مفاهیم دینی، اساطیری، اجتماعی و حتی سیاسی باشند که به طور غیرمستقیم معانی عمیق‌تری را به خواننده منتقل می‌کنند. تحلیل این نمادها به درک لایه‌های پنهان متن و پیام‌های نهفته‌ی نویسنده کمک می‌کند.

«حسینا به اسطوره‌ای تبدیل می‌شود که از نظرها غایب می‌گردد و در جایجای داستان حضوری معنوی پیدا می‌کند. اسطوره بلاگردانی که باید خود را فدا کند تا مردم سرزمینش از جهالت و ظلم رهایی یابند. حسینا همیشه بوی خاک می‌دهد یعنی بوی وطن و عشق نوش‌آفرین به او نمادی است از عشق به خاک و میهن و حسینا و امثال او باید تا همیشه در تاریخ زنده بمانند تا سرزمین و میهن‌شان نمیرد.» (اسلام، ۱۳۹۴: ۴۹۶)

لوتمان بر این باور بود که نشانه‌ها و متون فرهنگی مانند رمان‌ها، ساختاری دوگانه دارند: یک سطح معنایی آشکار و یک سطح پنهان که معانی عمیق‌تر و پیچیده‌تری را در بر می‌گیرد. به نظر وی، فرهنگ، مکانیسم‌های پیش‌بینی‌ناپذیری دارد و همواره در حال تحول است. در رمان *سال بلو* نمادها و نشانه‌ها به وفور یافت می‌شوند و این رمان که داستانی پرتلاطم از جنگ، عشق و خشونت در جامعه ایران را روایت می‌کند، با استفاده از جریان سیال ذهن برای خواننده شیوه‌های متفاوتی را ترسیم می‌کند تا چندمعنایی^۱ و چندآوایی^۲ ایجاد کند. «مهمترین ویژگی محتوایی این نوع از ادبیات که با تحول بنیادین اجتماعی و خودآیی و خویش‌نگری ملی شکل می‌گیرد، انتقاد از مظاهر تحجر سیاسی و فرهنگی است.» (پارسی‌فر، ۱۴۰۱: ۲۰۲) بنابراین، رمان به عنوان آینه‌ای از جامعه، ساختارهای سنتی و محدودکننده را به چالش می‌کشد و مخاطب را به تفکر و بازاندیشی وامی‌دارد. در واقع، استفاده از اصطلاحات و افعال خاص به فرهنگ و سنن و روایات خاصی اشاره دارد که مخاطب با آن آشنا است. این شیوه، پیوند عمیق‌تری بین متن و تجربه‌ی فرهنگی خواننده ایجاد می‌کند و احساس همذات‌پنداری را تقویت می‌نماید. تحلیل ساختارهای زبانی و فرهنگی در این داستان نشان دهنده روابط و ارتباطات فرهنگی میان

^۱ polysémie
^۲ polyphonie

شخصیت‌ها و محیط داستانی است که از طریق نشانگان زبانی، واکنش‌ها و ارتباطات آنها مشخص می‌شود. بررسی این ساختارها، نقش زبان را به عنوان ابزار انتقال فرهنگ و تأثیر آن بر شکل‌گیری هویت فردی و جمعی نشان می‌دهد. به عنوان مثال، شخصیت نوش‌آفرین که در میانه مرگ و بیماری، خاطرات خود را مرور می‌کند، نمادی از زنانی است که در جامعه سنتی ایران، محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی را تجربه می‌کنند. عشق او به حسینا و ازدواج اجباری‌اش با دکتر معصوم، نمادی از تضاد بین آرزوها و واقعیت‌های تلخ جامعه است. این تعارض، نقد صریحی است بر ساختارهای اجتماعی که فردیت و خواسته‌های شخصی را نادیده می‌گیرند. در واقع، نشانه‌ها و نمادها در داستان‌های ایرانی نه تنها به عنوان ابزاری برای زیبایی‌شناسی ادبی بلکه به عنوان وسیله‌ای برای انتقاد اجتماعی و بیان دغدغه‌های فرهنگی، تاریخی و قومیتی به کار می‌روند. این نمادها به خواننده اجازه می‌دهند تا در لایه‌های مختلف متن به کاوش بپردازد و معانی نهفته را کشف کند. لوتمان بر این باور بود که هنر و ادبیات از طریق ساختار نشانه‌ای خود، ارتباطات فرهنگی را شکل می‌دهند و به تبادل و تفسیر معانی کمک می‌کنند. در داستان *سال بلو* که وقایع تاریخ معاصر ایران را بازگو می‌کند، نمادها و نشانه‌ها نقش مهمی در انتقال مفاهیم و ایدئولوژی‌های مرتبط با هویت ملی، حقوق زنان و مبارزه با استبداد دارند. بنابراین، رمان به عنوان یک متن فرهنگی، فراتر از داستانی فردی، به بازنمایی مسائل کلان اجتماعی و تاریخی می‌پردازد و نقش ادبیات را در بازتاب و شکل‌دهی فرهنگ برجسته می‌سازد. بدینسان رمان *سال بلو* با آشنایی نوش‌آفرین و حسینا شروع می‌شود. موضوع اصلی اثر عشق نیست بلکه روایت خشونت و اجباری است که در تاریخ متوجه زنان شده است.» (همان، ۲۰۳)

۵. رمزگشایی از اسرار فرهنگی ایران در خلال جنگ جهانی دوم

در تحلیل داستان *سال بلو* از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان، می‌توان به بررسی دقیق‌تر نمادها و نشانه‌هایی پرداخت که نویسنده برای بازنمایی جامعه ایران در دوران جنگ جهانی دوم به کار برده است. بررسی این نمادها به ما کمک می‌کند تا لایه‌های پنهان معنایی در متن را بهتر درک کنیم و از تجربه‌های فرهنگی و اجتماعی نویسنده بهره‌مند شویم. لوتمان، که به عنوان یکی از پیشگامان نشانه‌شناسی فرهنگی شناخته می‌شود، بر این باور بود که هر عنصر فرهنگی، از جمله ادبیات، حامل ساختارهای نشانه‌ای است با لایه‌های تنیده از دال‌های معنادار، که به ما امکان می‌دهند تجربیات و دانش مشترک فرهنگی را درک و تفسیر کنیم. این ساختارهای نشانه‌ای به ما اجازه می‌دهد تا پیوستگی و گسستگی‌های فرهنگی و اجتماعی را در بستر تاریخی و جامعه‌ای خاص

تحلیل کنیم. این ساختارها و لایه‌های زبانی، بازتابی از گسستگی و پیوستگی اجتماعی و فرهنگی هستند. نمادها و نشانه‌ها در این داستان نقش کلیدی در انتقال مفاهیم فرهنگی و اجتماعی به عهده دارند.

«دشوژه‌ها، صورت‌های زبانی هستند که آوردن آن‌ها از جنبه فرهنگی، مذهبی و اجتماعی ناشایست انگاشته می‌شود. برخی از این فحش و ناسزا هستند که خود، نشان‌دهنده بار منفی فرهنگی آن-هاست. یکی دیگر از ویژگی‌های سبکی *سال بلو*، بهره‌گیری از واژه-هایی است که در تضاد با خوش‌خویی و ادب قرار می‌گیرد و به نوعی خشونت کلامی به شمار می‌آیند که بیشتر در گفتمان مردان کاربرد دارد.» (تیموری و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۷۰)

این دشوژه‌ها و استفاده از زبان خشونت‌آمیز در گفتمان مردان نشان‌دهنده ساختار قدرت مردسالارانه جامعه آن دوران است. در واقع، بستر ادبیات دربرگیرنده همه عناصر و نشانه‌های فرهنگی، زبانی و اجتماعی است که پیچیدگی‌های رفتاری و واقعیت‌های اجتماعی یک جامعه را به تصویر می‌کشند. این ادبیات به ما امکان می‌دهد تا از طریق تحلیل زبان، به شناخت بهتری از ساختارهای اجتماعی و فرهنگی برسیم. و همه مناسبات گفتاری و نابرابری‌های اجتماعی و ایدئولوژیک در بستر همین نشانه‌های متنی قابل فهم و تشخیص است. نشانه‌ها به ما کمک می‌کنند تا دینامیک‌های قدرت و تسلط در جامعه را درک کنیم. بنابراین برای دریافت نمودها و تصاویر فرهنگی و اجتماعی، شناسایی ساختارها و نشانه‌های زبانی همچون دشوژه‌ها می‌تواند ویژگی‌های فردی و جایگاه افراد را نشان دهد. «سروان خسروی با لگد به در مغازه‌اش کوبید: پس کجا رفته این توله سگ.» (معروفی، ۱۳۸۶: ۱۰۰) این مثال نشان‌دهنده استفاده از زبان خشونت‌آمیز برای اعمال قدرت و تسلط در جامعه‌ی مردسالار است. این دشوژه‌ها همچون ابزاری برای تسلط گفتمان غالب به کار می‌روند که در ساختار فکری جامعه ایرانی آن زمان بصورت بارز نمایان می‌شوند. این زبان نشان‌دهنده‌ی جایگاه فرد در هرم قدرت و تاثیر آن بر روابط اجتماعی است. در نظریه لوتمان، به معنای وجود دو سطح معنایی پرداخته می‌شود: یک سطح آشکار و دیگری پنهان. سطح آشکار شامل داستان و روایت مستقیم است، دربرگیرنده دال‌های داستانی و معنایی، در حالی که سطح پنهان شامل معانی عمیق‌تر، نمادها و نشانه‌هایی است که به طور غیرمستقیم به مخاطب ارائه می‌شوند. تحلیل این دو سطح به ما امکان می‌دهد تا به درک بهتری از پیام‌های نویسنده و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی داستان برسیم. در داستان *سال بلو*، سطح آشکار داستان نوش‌آفرین و تجربیات

او در جامعه مردسالار است، در حالی که سطح پنهان به تجسم روابط قدرت، نقش زنان در جامعه و تأثیرات جنگ بر فرهنگ و هویت ملی اشاره دارد. این تحلیل به ما کمک می‌کند تا پیچیدگی‌های روابط اجتماعی و فرهنگی در داستان را بهتر بفهمیم. به همین ترتیب، نمادها و نشانه‌ها در این اثر به عناصری اشاره دارند که بیش از معنای سطحی خود، معانی فرهنگی و اجتماعی را در بر می‌گیرند. به عنوان مثال، شخصیت نوش‌آفرین می‌تواند نمادی از زنان ایرانی باشد که در جستجوی هویت و استقلال در یک جامعه مردسالار هستند. این نمادها به ما کمک می‌کنند تا لایه‌های عمیق‌تری از معنا را کشف کنیم و درک جامع‌تری از فرهنگ و جامعه‌ی آن دوران داشته باشیم. این جستجوی هویت و استقلال نشان‌دهنده‌ی تلاش زنان برای عبور از مرزهای اجتماعی و فرهنگی محدودکننده است.

«در سال بلو، ارتباط معنایی معناداری بین «زن» و «گربه» برقرار است، به گونه‌ای که این دو واژه در یک ارتباط هم‌نشینی قرار گرفته‌اند. معروفی برای نمایاندن ایدئولوژی زیر ستم قرار گرفتن زنان و دختران در جامعه آن روز ایران واژه‌ی زن را همواره با توصیف حالاتی به کار برده است که بر مبنای آن زیر فرمان بودن آن‌ها را نشان می‌دهد.» (تیموری و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۶۹)

این توصیف‌ها نشان‌دهنده‌ی فشارهای اجتماعی و فرهنگی بر زنان و تلاش آن‌ها برای مقاومت در برابر این محدودیت‌ها است. ازدواج اجباری نوش‌آفرین نمادی از محدودیت‌ها و تضادهایی است که زنان در آن دوران با آن مواجه می‌شوند. همچنین تقابل میان سنت و مدرنیته، که یکی از موضوعات اساسی در نشانه‌شناسی لوتمان است، در *سال بلو* به وضوح قابل مشاهده است. این تقابل نشان‌دهنده‌ی کشمکش بین حفظ ارزش‌های سنتی و نیاز به پذیرش تغییرات اجتماعی و فرهنگی است. این تقابل در شخصیت‌ها، مکان‌ها، اشارات زبانی و ساختارهای فکری، و رویدادهای داستان نمود پیدا می‌کند و به خواننده اجازه می‌دهد تا درکی از تغییرات فرهنگی و اجتماعی ایران در آن دوران داشته باشد. این تقابل‌ها به ما کمک می‌کند تا تأثیرات مدرنیته بر ساختارهای سنتی و واکنش جامعه به این تغییرات را درک کنیم. از سوی دیگر با مفهوم «مرز» در نشانه‌شناسی لوتمان رو به رو هستیم، که به فضای بین متون و فرهنگ‌ها اشاره دارد. این مرزها نشان‌دهنده‌ی تداخل و تعامل بین فرهنگ‌ها و تأثیر آن‌ها بر یکدیگر هستند. محدوده‌ایی که این مرز نشان می‌دهد دربرگیرنده یک ساختار نشانه‌ایی از فرهنگ است. در داستان *سال بلو* از طریق تعامل بین شخصیت‌ها و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، این مفهوم خودنمایی

می‌کند. این تعاملات نشان‌دهنده‌ی تلاش شخصیت‌ها برای عبور از مرزهای فرهنگی و اجتماعی و تعریف مجدد هویت خود است. بطوریکه این تعاملات نشان‌دهنده مرزهایی هستند که شخصیت‌ها برای بیان خود و مقابله با محدودیت‌های اجتماعی و فرهنگی باید عبور کنند، باید برای خود الگوی زبانی و فرهنگی ترسیم کنند تا بتوانند در جامعه ظاهر شوند. بنابراین مفهوم مرز در این رمان به چندین شکل تجسم پیدا کرده است؛ این مرزها نه تنها جغرافیایی و فیزیکی هستند، بلکه مرزهای فرهنگی، اجتماعی و روانی را نیز شامل می‌شوند که شخصیت‌ها با آن‌ها دست و پنجه نرم می‌کنند. این مرزها نشان‌دهنده‌ی محدودیت‌ها و موانعی هستند که شخصیت‌ها برای رسیدن به اهداف خود باید از آن‌ها عبور کنند. «شخصیت داستان‌های مدرن با جریان رایج اجتماعی یا متعارض است و یا بی‌تفاوت.» (پارسی‌فر، ۱۴۰۱: ۲۱۷) این جمله نشان‌دهنده‌ی نقش مهمی است که شخصیت‌ها در به چالش کشیدن و تغییر دادن جریان‌های اجتماعی ایفا می‌کنند. بدین‌ترتیب، **مرزهای اجتماعی و جنسیتی** در رمان، شامل مرزهایی است که زنان باید با آن‌ها مقابله کنند و این مورد در شخصیت نوش‌آفرین به وضوح قابل مشاهده است. نوش‌آفرین، با محدودیت‌هایی مواجه است که جامعه مردسالار بر او تحمیل می‌کند. ازدواج اجباری او نمادی از این مرزهای اجتماعی است که او را از عشق واقعی‌اش جدا می‌کند. داستان همچنین به تضاد بین سنت‌ها و نوآوری‌های فرهنگی می‌پردازد. تغییراتی که در جامعه ایران در طول و پس از جنگ جهانی دوم رخ داد، نمایانگر تلاش برای یافتن تعادل بین حفظ فرهنگ سنتی و پذیرش تأثیرات مدرنیته است. شخصیت‌های داستان با مرزهای درونی خود نیز دست و پنجه نرم می‌کنند. نوش‌آفرین و دیگر شخصیت‌ها با تضادهای درونی خود که عامل آشوب و آنتروپی است مواجه هستند که اغلب به صورت رویارویی بین آرزوها و واقعیت‌های تلخ زندگی‌شان بروز می‌کند.

یکی از مهم‌ترین نکات در *سال بلوا* هژمونی^۱ قدرت جامعه مردسالار است که از طریق ساختارهای اجتماعی و فرهنگی بازتولید می‌شود. یک نمونه بارز از این هژمونی، تضادی است که بین شخصیت دکتر معصوم و نوش‌آفرین وجود دارد. دکتر معصوم به عنوان نماینده‌ی از قدرت مردانه، نوش‌آفرین را به دلیل عشقش به حسینا تنبیه می‌کند و از قدرت خود برای کنترل زندگی و احساسات او استفاده می‌کند. این نوع برخورد و تسلط مردان بر زنان در جامعه آن دوران، نشان‌دهنده‌ی ساختارهای اجتماعی نابرابر است که زنان را در موقعیت‌های فرودست نگه می‌دارد. «گاهی احساس می‌کردم زن موجودی است معلول و بی‌اراده که همه جرئت و شهامتش را می‌کشند تا بتوانند برتریشان را به

^۱ hégémonie

اثبات برسانند. مسابقه مهمی بود و مرد باید برنده می‌شد.» (معروفی، ۱۳۸۶: ۶۳) فرادستی مردان و فرودستی زنان در جامعه آن دوران نیز از طریق نمادهای دیگری در داستان برجسته می‌شود. به عنوان مثال، حسینا که نمادی از قدرت و انقلاب است، در نهایت با محدودیت‌های اجتماعی مواجه می‌شود که توانایی او را برای تغییر وضعیت محدود می‌کند. نوش‌آفرین نیز به عنوان نماد زنانی که به دنبال استقلال و هویت خود هستند، مجبور به پذیرش نقش‌هایی می‌شود که جامعه برای او تعیین کرده است. این تضادها و فشارهای اجتماعی نشان می‌دهند که چگونه زنان در جامعه مردسالار مجبور به پذیرش موقعیت‌های فرودست می‌شوند و تلاش‌های آن‌ها برای دستیابی به آزادی و برابری با چالش‌های زیادی مواجه است. «زن‌ها را باید روی صفر نگه داشت.» (همان، ۹۴).

در مجموع، داستان *سال بلوا* از طریق شخصیت‌ها، داستان‌ها و تنش‌هایی که در آن به تصویر کشیده شده، به تجسم مفهوم مرز در ابعاد مختلف می‌پردازد و به خواننده اجازه می‌دهد تا درکی عمیق‌تر از محدودیت‌ها و تلاش‌هایی که افراد برای عبور از این مرزهای نشانه‌ایی (و فرهنگی) انجام می‌دهند، داشته باشد. این مرزها به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی در نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان، به ما نشان می‌دهند که چگونه ادبیات می‌تواند به عنوان ابزاری برای درک و تفسیر فرهنگ و تاریخ عمل کند. از اینرو، از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان، *سال بلوا* نه تنها یک رمان محسوب می‌شود، بلکه یک متن نشانه‌شناسی است که به ما امکان می‌دهد تا درکی عمیق‌تر از فرهنگ و تاریخ ایران در دوران جنگ جهانی دوم در ایران داشته باشیم. بعلاوه این داستان به عنوان یک اثر هنری، نمایانگر تجربیات، ارزش‌ها و تحولات فرهنگی است که در آن دوران شکل گرفته و تا به امروز تأثیر خود را بر جامعه ایرانی گذاشته است.

۶. تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی *سال بلوا* به عنوان جست‌وجویی برای

معنا

تحلیل نشانه‌شناختی فرهنگی رمان با تکیه بر آراء لوتمان، به ما این امکان را می‌دهد که این اثر را به عنوان یک جستجوی عمیق برای معنا و هویت و آشوب‌ها تضادهای فرهنگی در نظر بگیریم. «لوتمان اعتقاد دارد که فرهنگ متفاوت و و نیز نگاه به نحوه بازخوردها، باعث ایجاد آشوب می‌شود که در عین حال می‌تواند نظم باشد.» (بیگزاده، ۱۴۰۲: ۹۵) در واقع، این آشوب و نظم دو روی یک سکه‌اند و نشان‌دهنده‌ی تحول مداوم فرهنگ است. در داستان *سال بلوا*، معروفی با استفاده از نمادها و نشانه‌های فرهنگی، داستانی را روایت می‌کند که نه تنها به تاریخ ایران در دوران جنگ جهانی دوم می‌پردازد، بلکه به

جستجوی شخصیت‌ها برای یافتن معنا و هویت در میان تلاطم‌های اجتماعی و سیاسی می‌پردازد. این جستجو، بازتابی از تلاش‌های انسان‌ها برای فهم و تفسیر تجربه‌های زندگی‌شان در مواجهه با تغییرات اجتماعی است. از طرف دیگر، در سطوح مختلف داستان به تصویر کشیده شده است: معنای فردی: شخصیت‌های داستان، به ویژه نوش‌آفرین، در جستجوی معنای شخصی و هویتی هستند که فراتر از نقش‌هایی است که جامعه برای آن‌ها تعیین کرده است. این جستجو نمایانگر تلاش آن‌ها برای فهم خود و جایگاه‌شان در دنیایی است که به سرعت در حال تغییر است. معنای اجتماعی: داستان به تجسم جستجوی جامعه برای معنا و هویت ملی در زمانی می‌پردازد که ایران تحت تأثیر جنگ جهانی دوم و تغییرات سیاسی قرار داشت. این جستجو، نمایانگر تلاش برای حفظ و بازتفسیر هویت جمعی در برابر نیروهای خارجی و مدرنیته است؛ همچنین نمایانگر تلاش برای حفظ سنت‌ها در برابر نیروهای مدرنیزاسیون و تأثیرات خارجی است. معنای تاریخی: *سال بلو* به عنوان یک اثر ادبی، خود حامل معنای تاریخی است که به تفسیر و درک تاریخ معاصر ایران کمک می‌کند. این اثر، بازتابی از پیچیدگی‌های تاریخی و چالش‌های جامعه‌ی ایرانی در دوران جنگ جهانی دوم است. این رمان به ما اجازه می‌دهد تا از طریق داستان‌های فردی، به درکی جامع‌تر از تاریخ و فرهنگ ایران دست یابیم. و در نهایت معنای نمادین: نمادها و نشانه‌های به کار رفته در رمان، مانند ازدواج اجباری نوش‌آفرین، نمایانگر جستجوی معنا در سطح نمادین هستند. این نمادها، به عنوان ابزارهای تفسیری، به ما کمک می‌کنند تا لایه‌های عمیق‌تری از معنا را درک کنیم. از سوی دیگر این نمادها به خواننده اجازه می‌دهند تا معانی پنهان و عمیق‌تری را که پشت داستان‌های فردی نهفته است، کشف کنند.

با این وصف، داستان *سال بلو* را می‌توان به عنوان یک جستجوی نشانه‌شناختی برای معنا در نظر گرفت که نه تنها به فردیت شخصیت‌ها می‌پردازد، بلکه به جامعه و تاریخی که آن‌ها بخشی از آن هستند نیز می‌پردازد. این رمان، با استفاده از زبان نمادین و تصویری، به ما این فرصت را می‌دهد که از طریق داستان‌های فردی، به درکی جامع‌تر از تاریخ و فرهنگ ایران دست یابیم و یا همچون پنجره‌ای به گذشته، به ما اجازه می‌دهد تا شاهد تحولاتی باشیم که شکل‌دهنده هویت فرهنگی امروزی ایران هستند.

۷. اهمیت فرهنگی *سال بلو* به عنوان داستان هویت ایرانی

داستان *سال بلو* با پرداختن به دوران اشغال ایران در جنگ جهانی دوم، بخشی از هویت تاریخی و فرهنگی ایران را بازتاب می‌دهد. این دوران، نمایانگر تغییرات بنیادین در ساختارهای اجتماعی و سیاسی ایران است که تا به امروز تأثیرات عمیقی داشته است.

این رمان با الهام از اسطوره‌ها و وقایع تاریخی، داستانی را روایت می‌کند که در آن عشق، زیبایی، مرگ و آرزوی آزادی در هم تنیده شده‌اند. ترکیب این عناصر نشان‌دهنده‌ی پیچیدگی و چندلایه‌گی تجربه‌ی انسانی است. ترکیبی از خودشناسی و جامعه، آرمان‌ها و ناکامی‌ها، مجاورت نظم و آشوب، گسیختگی و پیوستگی نشانه و معنا در این داستان خودنمایی می‌کنند. در زمان جنگ جهانی دوم، ایران به دلیل موقعیت استراتژیک خود و سیاست‌های رضاشاه، تحت تأثیر قدرت‌های بزرگ قرار گرفت و این دوران، تأثیرات عمیقی بر جامعه و فرهنگ ایران گذاشت. این تأثیرات شامل تحولات فرهنگی، تغییرات اجتماعی و بازتعریف هویت ملی است. *سال بلو* با نمایش تأثیرات این دوران بر زندگی شخصیت‌های خود، به دنبال به تصویر کشیدن جامعه‌ای است که در آن تنش‌ها و تغییرات فرهنگی و اجتماعی به وقوع پیوسته‌اند. یوری لوتمان، با تأکید بر نقش نشانه‌ها و متون در فرهنگ، به بررسی ساختارهای فرهنگی و تبدلات معنایی در جوامع پرداخته است و بر اساس آراء لوتمان، می‌توان گفت که *سال بلو* نه تنها یک اثر ادبی است، بلکه به عنوان یک نشانه فرهنگی عمل می‌کند که از طریق آن می‌توان به درک عمیق‌تری از ساختارهای نشانه‌مند هویتی و فرهنگی ایرانی و تحولات آن دوران دست یافت.

داستان *سال بلو* به دوران اشغال ایران در جنگ جهانی دوم می‌پردازد، دوره‌ای که ایران به دلیل موقعیت استراتژیک خود تحت تأثیر نیروهای متفقین و سیاست‌های رضاشاه قرار گرفت. این دوران، با تمامی پیچیدگی‌هایش، تأثیرات عمیقی بر ساختارهای اجتماعی و فرهنگی ایران گذاشت. *سال بلو* با نمایش وقایع و شرایط آن دوران، به تصویر کشیدن جامعه‌ای می‌پردازد که در میانه‌ی تغییرات گسترده‌ای قرار دارد. نویسنده از طریق استفاده از نمادها و اسطوره‌ها، داستانی را به تصویر می‌کشد که در آن عشق، زیبایی، مرگ و آرزوی آزادی در هم تنیده شده‌اند. معروفی، با بهره‌گیری از زبانی شاعرانه و تصویرسازی‌های قوی، تجربیات و احساسات نسلی که در دوران جنگ جهانی دوم زیسته‌اند را به خواننده منتقل می‌کند. این توصیفات، به عنوان ابزاری برای انتقال تجربیات عاطفی و تاریخی عمل می‌کنند. تأثیرات اجتماعی و سیاسی اشغال خارجی بر زندگی روزمره مردم و چالش‌هایی که با آن‌ها روبرو بودند، به خوبی در داستان نوش‌آفرین و دیگر شخصیت‌ها دیده می‌شود. نوش‌آفرین، که نمادی از زنانی است که در جستجوی هویت و استقلال خود هستند، تحت فشارهای اجتماعی و خانوادگی قرار می‌گیرد و مجبور به پذیرش نقش‌های تحمیلی می‌شود. این *نفسه‌نمید* *مهممته‌هی* *امممی* و *فففف‌فای‌ههههه‌گزررزبب آآ مهممه بببببب* «صدای تیر اندازی از جنوب شنیده می‌شد، زن‌ها شیون می‌کردند و هیچ مردی جز معصوم و جاوید سر کوجه نبود، فقط

گهگاهی یک امنیه اسب سوار فلکه را دور می‌زد و در مه جنوب یا شمال ناپدید می‌شد. معصوم گفت: «هیچ مردی در خانه‌اش نیست، الا من، همه رفته‌اند جنگ» (معروفی، ۱۳۸۶: ۳۱) این توصیف، نشان‌دهنده‌ی تغییر نقش‌های جنسیتی و تأثیرات جنگ بر زندگی روزمره است.

از دیدگاه نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان، *سال بلو* نه تنها یک اثر ادبی است، بلکه به عنوان یک نشانه فرهنگی عمل می‌کند که به خواننده امکان می‌دهد تا به درک عمیق‌تری از ساختارهای فرهنگی و هویتی ایران در آن دوران دست یابد. این اثر، بازتابی از پیچیدگی‌ها و چالش‌های جامعه‌ای است که در حال تغییر و تحول است. نمادها و نشانه‌هایی که در داستان به کار رفته‌اند، بازتابی از روابط قدرت، نقش زنان در جامعه و تأثیرات جنگ بر فرهنگ و هویت ملی هستند. همانگونه که مادر نوش‌آفرین با نگره‌داشتن او در خانه بیشتر به دنبال حفظ جان و آبروی اوست که همین امر یکی از موضوعات فرهنگی اصلی آن دوره است که وضعیت اجتماعی ایران را به تصویر می‌کشد.

«مادر به سه دری آمد، پرده‌ها را کنار کشید، قدری قدم زد و بعد روی صندوق آهنی نشست. گفت: «این که من اصرار دارم تنها بیرون نروی، برای خودت می‌گویم. اما تو فکر می‌کنی باهات دشمنی دارم. خودخواهی، عیب است این است که یکباره تصمیم می‌گیری و جد می‌کنی که انجام بدهی، مثل قهوه جوش کوچیکه زود جوش می‌آیی اصلا فکر نمیکنی که من صلاح تو را می‌خواهم. هر چه باشد هفده ساعت شده، خوب، توی این شهر نا امن، با این همه یاغی و دزد و لواط، من با تو چه کنم؟ روز خودت را خراب می‌کنی، آن روی سگ مرا هم بالا می‌آوری. اگر سرهنگ در کار من مداخله نمی‌کرد انقدر لوس بار نمی‌آمدی» (همان، ۲۱)

این رمان با ارائه یک داستان چندلایه و مملو از نشانه‌ها و نمادهای فرهنگی و اجتماعی مربوط به دوره خود، به مخاطب اجازه می‌دهد تا به تفسیر و تحلیل معانی پنهان و آشکار درون متن پرداخته و از این طریق، به درکی جامع‌تر از فرهنگ و هویت ایرانی دست یابد.

این رمان، با استفاده از زبان و تصاویری که به خوبی جو مردسالار و تنش‌های آن دوران را منعکس می‌کند، به مخاطب امکان می‌دهد تا با تجربیات و احساسات نسلی که در آن دوران زیسته‌اند، ارتباط برقرار کند. «در سطح توصیف، بار ایدئولوژی واژگان، با هم‌آیی، هم‌معنایی و ارتباطات معنایی، وجهیت در خدمت این تقابل‌های اندیشگانی قرار

گرفته‌اند.» (تیموری، ۱۴۰۲: ۱۷۸) در واقع، *سال بلوا* نه تنها به عنوان یک اثر ادبی بلکه به عنوان یک مستند فرهنگی، اهمیت ویژه‌ای در مطالعه تاریخ فرهنگی و اجتماعی معاصر ایران دارد. بعنوان مثال رویدادهای کتاب حاکی از نوعی دگرگونی در رفتار و نوع تصمیم‌گیری زنان را به تصویر می‌کشد که پاسخ به سوالات زیادست که در ذهن خواننده و البته نویسنده نقش‌بسته است. «این اواخر سیگاری شده بود، آتش به آتش مدام می‌کشید و من فکر می‌کردم که چرا وقتی زنها سیگار می‌کشند روز به روز کوچکتر می‌شوند.» (معروفی، ۱۳۸۶: ۲۲) از سوی دیگر نویسنده با استفاده از واژگان کوچه و بازاری، حتی برای افرادی که در دولت مشغول به کار بودند، فصد در کم‌رنگ کردن جایگاه فرهنگ در زندگی عده‌ای از افراد آن زمان دارد که با تفکری از پیش شکل گرفته و متعصب در حال شکل دادن جامعه هستند.

«نازو باز اشاره کرد. سروان خسروی با دستش او را پرت کرد یعنی حالا برو پی کارت. نازو پنجره را با ضرب بست و رفت یعنی که به گور پدرت.»

سروان خسروی گفت: «خیلی دلشس می‌خواهد عضو انجمن شهر شود. به نظر من بد نیست که یک زن هم در انجمن باشد. میرزا حسن گفت: «قبلا هم یکبار گفته بودید.» «وجهه خوبی دارد. به مرکز اعلام می‌کنیم که زن‌ها هم در امور مماکت...»

«مگر انجمن روسپی خانه است که شما این {...} خانم را بیاورید.» «ایشان فاحشه نیستند، فقط بگو بخند و کمی شلوغند، کمی هم شیطان.»

معصوم گفت: «از فاحشه هم یک درجه بالاتر است، قاپ این جوان‌های بدبخت را یکی یکی دزدیده. خ.د بنده هم ساعت‌ها با ایشان صحبت کرده ام.» (همان، ۲۸۵)

البته، این اثر به عنوان یک رمان تاریخی، نه تنها داستانی خیالی را روایت می‌کند، بلکه به عمق و پیچیدگی‌های دورانی می‌پردازد که ایران در آن با چالش‌های بزرگی روبرو بود. این رمان از طریق شخصیت‌ها و رویدادهای خود، به تصویر کشیدن جامعه‌ای است که در حال مبارزه با تغییرات سیاسی و اجتماعی، برای حفظ هویت فرهنگی خود تقلا می‌کند. عباس معروفی در این اثر، با استفاده از زبانی شاعرانه و تصویرسازی‌های قوی، به بیان تجربیات و احساسات مردم ایران در آن دوران می‌پردازد. او با نگاهی انتقادی به

تاریخ، به بررسی تأثیرات اشغال خارجی بر جامعه و فرهنگ ایران پرداخته و به این ترتیب، به خواننده امکان می‌دهد تا با دیدگاهی عمیق‌تر به مسائل آن دوران نگاه کند. «روس‌ها شهر را قرق کرده‌اند و تا به نوامیس مردم تعدی نکنند آن‌جا را ترک نمی‌کنند، از اشتراکی بودن مراسمشان که زن را بطور مشترک استفاده می‌کنند.» (همان، ۸۲) بنابراین، داستان *سال بلو* با ارائه یک داستان چندلایه و مملو از نشانه‌ها و نمادهای فرهنگی، به مخاطب اجازه می‌دهد تا به تفسیر و تحلیل معانی پنهان و آشکار درون متن به ویژه دسترسی به هویت‌پردازی نویسنده پرداخته و از این طریق، به درکی جامع‌تر از فرهنگ و هویت ایرانی دست یابد. در واقع، داستان *سال بلو* این امکان را فراهم می‌کند تا با نگاهی به گذشته، به تأمل در مورد هویت فرهنگی خود و تأثیرات تاریخی که بر آن شکل داده‌اند، بپردازیم. این اثر، به عنوان یک شاهد عینی بر دورانی حساس از تاریخ ایران، کمک می‌کند تا به چگونگی شکل‌گیری نشانه‌های فرهنگی جامعه پی ببریم. همچنین با این تحلیل نقش متون ادبی در شکل‌گیری و بازنمایی فرهنگ‌ها و هویت‌ها شفاف‌تر شده و اهمیت آن‌ها در تاریخ فرهنگی ایران بازنگری می‌شود. در نهایت، این رمان به عنوان یک اثر ادبی، نه تنها از نظر داستانی بلکه از نظر فرهنگی و نشانه‌شناسی نیز اهمیت دارد و می‌تواند به عنوان یک منبع مهم برای مطالعه هویت فرهنگی ایرانی در نظر گرفته شود.

۸. نتیجه‌گیری

این پژوهش با تحلیل عمیق رمان *سال بلو* اثر عباس معروفی از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی یوری لوتمان، به درک تازه‌ای از چگونگی بازتاب تنش‌ها و تضادهای فرهنگی جامعه‌ی ایران در دهه‌ی جنگ جهانی دوم دست یافت. این رمان با ساختار روایی خاص خود و استفاده از صداهای روایی متعدد، توانسته است آشفتگی‌ها و پیچیدگی‌های آن دوره را به‌صورت هنرمندانه‌ای منعکس کند. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این پژوهش، آشکارسازی نقش کلیدی شخصیت‌ها در تجسم تضاد بین سنت و مدرنیته است. به‌ویژه، شخصیت‌نوش‌آفرین به‌عنوان نمادی از زن ایرانی، در مرکز این تضاد قرار دارد. عشق او به حسینا و ازدواج اجباری‌اش با دکتر معصوم، نمایانگر مبارزه‌ی درونی بین آرزوهای فردی و محدودیت‌های اجتماعی است. این تقابل‌ها نشان‌دهنده‌ی بحران هویت فردی و جمعی در جامعه‌ی آن زمان هستند.

تحلیل نمادها و نشانه‌های فرهنگی در رمان نشان داد که معروفی با دقت و ظرافت از این عناصر برای انتقال پیام‌های عمیق فرهنگی و اجتماعی استفاده کرده است. نمادهایی مانند مکان‌های جغرافیایی، اشیاء، و حتی عناصر طبیعی، هر کدام حامل معانی چندلایه‌ای هستند که به فهم بهتر شرایط تاریخی و فرهنگی کمک می‌کنند. به‌عنوان

مثال، توصیف‌های مکرر از زمستان و سرما می‌تواند نمادی از یخ‌بستگی اجتماعی و رکود فرهنگی باشد. از منظر نظریه‌ی لوتمان، فرهنگ به‌عنوان یک سیستم نشانه‌ای پیچیده در نظر گرفته می‌شود که در آن هر عنصر می‌تواند حامل معانی متعددی باشد. این دیدگاه به ما امکان داد تا به لایه‌های زیرین معنا در *سال بلوا* نفوذ کنیم و ارتباطات پنهان بین عناصر مختلف داستان را کشف نماییم. این امر نشان می‌دهد که رمان به‌عنوان یک متن فرهنگی، فراتر از یک داستان ساده است و بازتاب‌دهنده‌ی ساختارهای عمیق فرهنگی و اجتماعی می‌باشد.

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که به‌کارگیری نشانه‌شناسی فرهنگی در تحلیل آثار ادبی می‌تواند به کشف روابط پیچیده بین ادبیات و فرهنگ منجر شود. این روش به ما اجازه می‌دهد تا ببینیم چگونه ادبیات می‌تواند به‌عنوان آینه‌ای برای بازتاب دغدغه‌ها، تنش‌ها و تغییرات فرهنگی عمل کند. «سال بلوا» نمونه‌ی بارزی است از این که چگونه یک اثر ادبی می‌تواند تاریخ، فرهنگ و هویت یک ملت را در برهه‌ای حساس از زمان به تصویر بکشد. از سوی دیگر، این تحقیق تأکید می‌کند که ادبیات نه‌تنها وسیله‌ای برای بیان زیبایی‌شناسی است، بلکه نقشی فعال در شکل‌دهی و بازنمایی هویت فرهنگی دارد. موضوعاتی چون حقوق زنان، تضاد نسل‌ها، مبارزه با استبداد و جستجوی هویت فردی، از جمله مسائلی هستند که در رمان به‌طور برجسته‌ای مورد توجه قرار گرفته‌اند. این مسائل همچنان در جامعه‌ی معاصر ایران مطرح هستند و رمان با پرداختن به آن‌ها، ارتباطی معنادار بین گذشته و حال ایجاد می‌کند.

در نهایت، این مطالعه نشان‌دهنده‌ی ظرفیت بالقوه‌ی نظریه‌ی نشانه‌شناسی فرهنگی یوری لوتمان در تحلیل آثار ادبی فارسی است. پیشنهاد می‌شود که در تحقیقات آینده، این چارچوب نظری در بررسی آثار دیگر ادبیات معاصر ایران به‌کار گرفته شود تا بتوان الگوهای مشابه یا متفاوتی از بازتاب فرهنگ و هویت را شناسایی کرد. همچنین، می‌توان بررسی کرد که چگونه نویسندگان دیگر از نمادها و نشانه‌های فرهنگی برای انتقال مفاهیم پیچیده استفاده کرده‌اند. علاوه بر این، ادغام این رویکرد با رشته‌های دیگر مانند روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و تاریخ می‌تواند به دیدگاه‌های میان‌رشته‌ای منجر شود که فهم ما را از تأثیرات متقابل بین ادبیات و جامعه عمیق‌تر می‌کند. به‌عنوان مثال، تحلیل روان‌شناختی شخصیت‌ها می‌تواند ابعاد جدیدی از انگیزه‌ها و کشمکش‌های درونی آن‌ها را آشکار سازد. از منظر جامعه‌شناسی، می‌توان به بررسی تأثیر ساختارهای اجتماعی و طبقاتی بر روایت داستان پرداخت. به‌طور کلی، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که رمان *سال بلوا* نه‌تنها یک اثر ادبی برجسته است، بلکه منبعی غنی برای مطالعه‌ی فرهنگ و

تاریخ ایران در یکی از پرفرازونشیب‌ترین دوره‌های آن می‌باشد. این تحلیل می‌تواند به افزایش درک ما از نقش ادبیات در بازتاب و حتی شکل‌دهی به هویت فرهنگی کمک کند و زمینه‌ساز تحقیقات بیشتری در این حوزه باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. اسلام، علیرضا، نوروزی، زینب، و یوسفی، محمد. (۱۳۹۴). «بررسی جامعه‌شناختی رمان سال بلوا». همایش بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران. ۴۹۲-۵۰۵.
۲. بیگزاده، خلیل و همکاران، «تحلیل تطبیقی آشوب و نظم در رمان‌های چاه بابل و واحه غروب بر پایه الگوهای نشانه‌شناسی فرهنگی لوتمان»، پژوهش‌های بین‌رشته‌ای/ ادبی، دوفصل‌نامه، سال ۵، شماره ۹، بهار و تابستان ۱۴۰۲، ۱۰۲-۷۷.
۳. پارسی‌فر، حسین، میلادی، فرشته، و اسنقی، ندا. (۱۴۰۱). «مطالعه مولفه‌های مدرنیسم داستانی در سه رمان عباس معروفی «سمفونی مردگان، سال بلوا، تماما مخصوص». متن پژوهی ادبی (زبان و ادب پارسی)، ۲۶(۹۲)، ۱۹۵-۲۲۲.
۴. توروپ، پیتر. (۱۳۹۰). *نشانه‌شناسی فرهنگی و فرهنگ، ترجمه فرزانه سجودی*، مجموعه مقالات نشانه‌شناسی فرهنگی، تهران، علم.
۵. تیموری، طناز، و همکاران، «تحلیل کارکردهای گفتمانی رمان «سال بلوا» با رویکرد نورمن فرکلاف»، فصلنامه علمی زبان پژوهی، دوره ۱۵، شماره ۴۷، مرداد ۱۴۰۲، صفحه ۱۵۷-۱۸۴.
۶. سجودی، فرزانه. (۱۳۸۸). *نشانه‌شناسی: نظریه و عمل*، تهران، علم.
۷. معروفی، عباس. (۱۳۸۶). *سال بلوا*، تهران، انتشارات ققنوس.
۸. Lotman, Y. (۱۹۷۳). Different cultures, different codes. *Times Literary Supplement*, Oct. ۱۲, ۱۲۱۳-۱۲۱۵.
۹. Lotman, Y. (۱۹۷۴). *The sign mechanism of culture Semiotica*, ۱۲(۴), ۳۰۱-۳۰۵.
۱۰. Lotman, Y. (۱۹۷۵). "Myth, name, culture", *Soviet Studies in Literature: A Journal of Translations*, ۱۱(۲/۳), ۱۷-۴۶.
۱۱. Nöth, W. (۲۰۱۵). Yuri Lotman on metaphors and culture as self-referential semiospheres.
۱۲. Semenenko, A. (۲۰۱۲). *The Texture of Culture: An Introduction to Yuri Lotman's Semiotic Theory*.
۱۳. Tamm, M. (۲۰۱۹). Introduction: Juri Lotman's Semiotic Theory of History and Cultural Memory. In Juri Lotman - Culture, Memory and History.